

luisteronderwijs

MOET JE LUISTEREN

Het lijkt zo vanzelfsprekend dat leerlingen kunnen luisteren. Toch vereist dat vaak een speciale gerichtheid. Kleuters (en oudere kinderen) horen te weten met welk doel ze luisteren. Pas dan kan er sprake zijn van het ontwikkelen van een adequate luisterhouding.

Anett Boomsma (lid van de Werkgroep Kritische Kleuterleid(st)ers) en Els Schellekens (docent Nederlands aan de Rijks-PABO in Alkmaar) maken kanttekeningen bij voorkomende communicatiesituaties in het kleuteronderwijs en geven aan, hoe leerkrachten het ontwikkelen van een functioneel luistergedrag kunnen bevorderen.

Kleuters kunnen nog niet lezen en schrijven. Dat heeft het voordeel, dat ze verschoond blijven van de leerboekjes, waarin de kennis verzameld staat die ze zich in de loop van het schooljaar eigen moeten maken.

Kleuters leren nog niet bewust. Daarom is er alleen sprake van leren als de verworven kennis of inzichten direct aansluiten bij hun belangstelling, vragen en ervaringen. Om die te kennen moet de leerkracht zich intensief met de individuele kinderen bezig houden. Betrokken, kindgericht onderwijs ligt dus voor de hand. Die twee aspecten maken ook deel uit van de 'verworvenheden van het kleuteronderwijs'.

Toch zie je, ook op kleuterscholen, dat er fiks over de hoofden van de kinderen heen wordt gepraat. De kleuters zijn zelden zelf aan het woord. In de kring maximaal, grof gezegd, de helft van de tijd gedeeld door het aantal kinderen. In een

kringgesprek van een half uur blijft dan, in een klas met dertig kinderen, een halve minuut per kleuter over. Ze krijgen dus weinig gelegenheid, hun kennis, inzicht, ervaringen en emoties te verwoorden. En al zouden ze die kans krijgen, dan is het voor de anderen lang niet altijd interessant om ernaar te luisteren.

Kleuters moeten toch al te veel luisteren, zonder dat aan die vaardigheid veel aandacht wordt besteed. Luisteren lijkt synoniem met 'je mond houden', want dat is voor de leerkracht heel belangrijk als zij/hij een groep ordelijk wil leiden. Het belang van de groep gaat kennelijk voor het belang van het individu.

In dit artikel staan we even stil bij luisteren in de kleuterschool, hoe kinderen en leerkracht daar voortdurend mee te maken hebben en wat het belang is van een gerichte ondersteuning van de ontwikkeling van luistervaardigheid.

Luisteren

Een onderzoekje van tweedejaars KLOS-studenten wees uit, dat kleuters per dag gemiddeld meer dan twee uur in de kring zitten. Dan zijn er activiteiten als: voorlezen, vertellen, kringgesprekken, werkbespreking, een liedje of versje leren en instructies. In verreweg de meeste situaties is de leerkracht (nagenoeg) alleen aan het woord. Dan is luisteren het enige, dat de kinderen mogen. Als ze dat slecht doen, noemen we ze ongeconcentreerd en vermanen we ze vanwege hun storend gedrag. Er volgen orde-opmerkingen, waar soms sancties aan verbonden zijn. Ook kan de leerkracht onrust opvatten als een signaal de kring snel af te sluiten. Soms krijgt het 'lastige' kind extra (stimulerende) aandacht.

Daarnaast is het een bekend verschijnsel, dat kleuters een opdracht of instructie niet begrijpen, of een antwoord geven dat niets met de vraag te maken heeft.

Het zou wel eens kunnen dat bovenstaande observaties minder wijzen op een probleem bij de kinderen als wel op verkeerde verwachtingen van de onderwijsgevende. Velen zien over het hoofd, dat je ook luisteren moet 'leren'. Het is een achtergebleven gebied in de didactiek van het kleuteronderwijs.

Kleuters hebben, voor ze op school komen, al leren luisteren. Maar het luisteren dat op school van ze verwacht wordt, is anders. Er is een vorm van concentratie voor nodig waar de school aan moet werken. Verder moet het kind in gaan zien welke luisterhouding op welk moment passend is: intensief of minder intensief. Ook de communicatie tussen kleuters onderling is hierbij van belang. De leerkracht moet ook het luisteren naar elkaar stimuleren en daar optimale voorwaarden voor scheppen. Deze punten werken we hieronder verder uit.

Voorschoolse ervaringen

Vanaf hun geboorte ontwikkelen kinderen het vermogen heel nauwkeurig te luisteren. Babies al herkennen gezinsleden aan hun stem, kijken naar de deur als ze voetstappen horen op de trap en schrikken van onverwacht geluid. Terugkerende geluiden krijgen een betekenis, roepen een verwachting op of hebben een rustgevende werking. Tot dergelijke omgevingsgeluiden hoort voor jonge kinderen ook het gepraat van volwassenen,

tenzij die heel nadrukkelijk het woord tot hen richten.

Deze interactiesituaties vormen de basis voor de taalvererving. Als de gerichte, persoonlijke aandacht ontbreekt, loopt het kind een achterstand op in de taalontwikkeling.

De kleuterschool

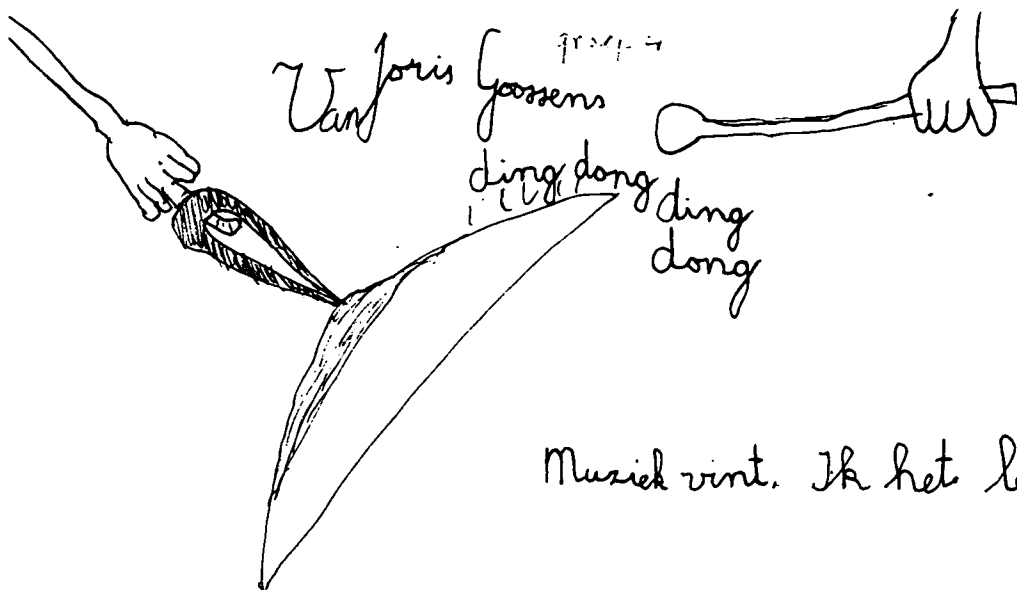
Met deze ervaringen in intensief luisteren en het langs zich heen laten gaan van omgevingsgeluiden komt het kind de kleuterschool binnen. Daar is dan ineens die ene volwassene, die steeds maar verwacht dat het kind niets ontgaat. Van de individuele, gerichte aandacht van volwassenen moeten kleuters overstappen op een globalere benadering: ze maken deel uit van een groep en de leerkracht spreekt geregeld de hele groep aan. Kinderen hebben dat niet altijd even snel door. Soms blijven ze dan doorpraten als de leerkracht een instructie geeft of als een van de andere kinderen wat vertelt in de kring. Met het herhalen van de 'afspraken' die gelden in de klas, maant de leerkracht een storend kind tot zwijgen en rust. Als dat niet meteen helpt, noemt ze de naam, zodat het kind opschrikt en zich realiseert dat de opmerking haar of hem in het bijzonder aangaat. De afkeuring die erin besloten ligt, kan voldoende reden zijn om zich dan maar even koest te houden. Maar dat betekent niet, dat het kind dús luistert.

Het is de taak van de leerkracht, kinderen duidelijk te maken wanneer welk luistergedrag van hen verwacht wordt en ze te helpen hun luistervermogen te ontwikkelen.

Concentratie

Luisteren vereist: je concentreren op geluid. Om de luisterconcentratie te verhogen zijn er allerlei spelletjes, al dan niet omgevingsgebonden. Vragen als: Wat hoor je als we allemaal stil zijn? Hoor je de kraan druppelen? Met welk voorwerp uit de klas maak ik dit geluid? maken de kinderen bewust van omgevingsgeluid en bevorderen het concentratievermogen.

Ook de luisterhoek kan hier een rol bij spelen: op de cassetterecorder staat een verhaal waarin verschillende geluiden voorkomen; de kleuter zoekt er de passende plaatjes bij. Puur verbaal is het luisteren naar een verhaal met absurditeiten. Veel kinderen zijn daar gek op.

Musiek vint. Ik het leukste

Reageren op een afgesproken woord is alleen voor oudere kleuters geschikt, omdat deze activiteit het vermogen tot objectivatie vereist: het woord als klankvorm kunnen herkennen en daarbij afzien van de betekenis.

Hoewel niet altijd systematisch en frequent zullen deze luister/concentratie-activiteiten wel op alle scholen aandacht krijgen. Jammer genoeg gebeurt dat meestal klassikaal. De kleuters die extra oefening nodig hebben, krijgen die niet. Anderen zitten zich te vervelen, omdat de activiteiten te gemakkelijk voor ze zijn. Individueel of in kleine groepjes datgene oefenen waar kleuters nog moeite mee hebben, kan door op de spelletjes te variëren. Zorgvuldige observatie is hierbij van het grootste belang, omdat de leerkracht juist hier eventuele gehoorproblemen kan signaleren.

Instructies

In de klas doen zich veel momenten voor, waarop de leerkracht korte organisatorische mededelingen of instructies geeft, zoals: 'Als je stof gaat plakken, moet je lijm uit de gele potjes gebruiken.' Die informatie is voor kinderen onmisbaar om goed te kunnen functioneren in de klas. Een kind dat slecht luistert zal strategieën ontwikkelen om zich in de klas te handhaven zonder steeds de negatieve aandacht op zich te vestigen. Niet weten wat je moet doen is storend voor de leerkracht. Dan ga je als kind maar imiteren. Als andere kinderen hun stoel in de kring zetten doe

je dat ook. Of je trekt een schortje aan als je ziet dat de anderen aan jouw tafel dat ook doen.

Een eerste voorwaarde voor goed luisteren is, dat de leerkracht de aandacht van de kinderen richt, zodat ze weten dat de informatie die volgt, ook voor hen van belang is. Dat kan door handgeklap of stemverheffing of desnoods door het rinkelen van een belletje. Maar dat moeten korte momenten zijn en niet al te veel, anders verliezen die middelen hun effect.

Het is goed als leerkrachten zich ervan bewust zijn, dat ze kinderen soms dwingen snel van de ene concentratie over te gaan naar een andere: van intensief werken bijvoorbeeld naar intensief luisteren. Daar hebben ook kleuters enige tijd voor nodig. Eerst zal het richten van de aandacht moeten inhouden, dat kinderen weten dat ze hun werkje moeten afronden en neerleggen waar ze mee bezig waren. Als iedereen er klaar voor is, na één of twee minuten, kan de leerkracht haar mededeling doen.

Door observatie kan de leerkracht erachter komen welke kinderen er moeite mee blijven houden opdrachten uit te voeren of instructies toe te passen. Dan is het verstandig de kleuter te vragen om de leerkracht aan te kijken en het daarna terug te vragen wat het moet doen. Op die manier raakt een kind ervan doordrongen, dat het belangrijk is de aandacht te richten op het gesproken woord. Tegelijkertijd is het een geheugen-training.

Voor het ontwikkelen van intensief luistergedrag bij alle kinderen is het van belang, dat de mede-

delingen niet altijd voorspelbaar zijn. De leerkracht deelt de kinderen niet steeds in dezelfde (stereotype) groepen in: de meisjes en de jongens, de jongsten en de oudsten, de helft van de kring tot Irene. Wisselende kenmerken: alle kinderen met een riem om, met schoenen met klittenband, met een trui aan, zijn eindeloos te variëren en de kinderen moeten goed luisteren om te weten te komen of ook zij bij die groep horen. Natuurlijk spreekt de leerkracht pas als het echt stil is. Kinderen voelen dat er op ze gewacht wordt en houden dan vanzelf hun mond. De enkelen die er moeite mee houden, kan de leerkracht erbij halen door een kleine aanraking (binnen handbereik in de kring zetten). Dat is aardiger voor de kleuters dan het (stigmatiserende) noemen van namen.

Zo schept de leerkracht de voorwaarden waaronder goed luistergedrag zich kan ontwikkelen. De belangrijkste is, dat kinderen van tevoren weten dat er een mededeling volgt waarnaar ze moeten luisteren.

Voorlezen en vertellen

Activiteiten als voorlezen en vertellen lijken luisteren al in te sluiten. De leerkracht die vertelt of voorleest, verwacht meestal dat de kinderen het verhaal in zich opnemen, meeleven en meedenken. Aan de gezichten is meestal af te lezen, hoe ze in het verhaal opgaan, zelfs als dat saai of banaal is.

Toch zijn er factoren die lijken uit te nodigen tot minder intensief luisteren. Een kleuter kan zoveel genoegen beleven aan de gemeenschappelijkheid van de situatie, het groepsgevoel en de vertrouwde stem van de leerkracht, dat het lekker weg-droomt. Het gaat dan meer om het ritueel, de sfeer, dan om het verhaal. Dit maar half geestelijk aanwezig zijn overkomt ook volwassenen, mij althans. Van het acht-uurjournaal, een rustpunt in de avond, kan ik soms niets terughalen als iemand ernaar vraagt. Zo kunnen ook kinderen zich betrappt voelen, als ze na afloop van een verhaal ineens een vraag te beantwoorden krijgen over de inhoud. Ze weten het dan vaak niet want, tja, zó hebben ze niet geluisterd.

Als de leerkracht een te vertellen of voor te lezen verhaal wil gebruiken als inleiding op een gesprekje of er een verwerkingsactiviteit als poppenkast of dramatiseren aan wil verbinden, dan is het voor de kleuters prettig om dat van tevoren

te weten. Dan kunnen ze hun luistergedrag daarop instellen. Tegelijkertijd leren ze, tussen de bedrijven door, dat luisteren verschillende functies kan hebben.

Voorlezen is natuurlijk méér dan een verzameling woorden over de kleuters uitstorten. Naast het verhaalgebeuren is er ook de sfeer van een verhaal, die onder andere door het taalgebruik opgeroepen wordt. Met intonatie, mimiek en verteltempo geeft de leerkracht die sfeer door. Daarom kunnen kinderen, zonder de woorden te begrijpen, toch geboeid luisteren naar een verhaal in een taal die ze niet beheersen. Als de leerkracht eens een verhaal voorleest of vertelt in het Engels, of Turks (als ze die taal beheerst), kunnen de kinderen hun beelden vergelijken. Zeker als er anderstalige kinderen in de klas zitten ligt het voor de hand ook eens verhalen in hún moedertaal aan bod te laten komen, eventueel met hulp van een ouder of een leerling uit de hogere klassen. Zo nadenken over: wat weet je al van de inhoud door te letten op hoe het verhaal klinkt, is eigenlijk al een (eerste) vorm van taalbeschouwing.

Waarderend luisteren

Klanken hebben dus meer zeggingskracht dan de betekenis achter de woorden alleen. Dat blijkt ook in gedichtjes, versjes, liedjes. Vormkenmerken, zoals klankherhaling en ritme, bepalen of ze lekker zijn om naar te luisteren en op te zeggen. Als de woorden nergens meer naar verwijzen, zoals in veel onzin-gedichtjes, spreekt er toch een sfeer uit het klank-geheel. De kinderen kunnen aangeven of ze die vrolijk of juist triest vinden en eventueel de voorstelling verwoorden, die ze zich erbij maken. Vervolgens kunnen ze zelf woorden gaan bedenken, die vrolijk of verdrietig klinken. Ieder kind kan daar natuurlijk anders over denken. Als ze een verhaal hebben gehoord over een 'enge' krokodil kunnen ze er zelf een 'enge' naam bij bedenken, die de leerkracht dan bijvoorbeeld bij hun tekening schrijft. Ze 'proeven' elkaars bedenksels door de namen voor zichzelf uit te spreken.

Ook kan een kind de opdracht krijgen een woord op een vrolijke, boze, verlegen manier te zeggen, waarbij de anderen luisteren en hun interpretatie geven.

Rijmen, zo belangrijk voor het aanvankelijk lezen, doen kleuters vanzelf al. De leerkracht kan

met hen samen een klasse- of groepsge-dichtje maken. Als dat later af en toe terugkomt, kunnen ze nog eens beoordelen of het echt lekker klinkt en of ze er iets in willen veranderen.

Luisteren naar *muziek* ligt op hetzelfde vlak. Bij het bespelen van instrumenten, trommelen van ritmes en luisteren naar klassieke en moderne muziek passen bij uitstek vragen die het waardevol luisteren bevorderen, zoals: Wat vind je mooi? Waar lijkt dit geluid op? Waar denk je aan als je deze muziek hoort? Word je er vrolijk van of juist verdrietig of bang? Sommige oudsten zullen zeker zelf een verhaal of situatie bij de muziek willen verwoorden. Gemakkelijker dan verwoorden is schilderen, tekenen, plakken naar aanleiding van hun associaties.

Voor alle activiteiten op het gebied van waardevol luisteren geldt ook weer, dat kleuters van tevoren moeten weten wat van ze verwacht wordt. Dan kunnen ze hun manier van luisteren daarop afstemmen. Je luistert anders naar een lang, verhalend gedicht dan naar een versje dat je met de hele klas moet gaan leren.

Kinderen luisteren naar elkaar

Natuurlijk hebben kinderen elkáár ook wel iets te vertellen. Vooral in de hoeken spelen zich interactieprocessen af, waar de leerkracht buiten staat. In rollenspelen, overlegsituaties en ruzies verwoorden de kinderen hun ervaringen, wensen en boosheid. Bij ruzie is de kracht van daden meestal groter dan die van woorden. Of anderen

naar je luisteren (of, liever gezegd, doen wat jij wilt) hangt vaker met een grote mond en fysieke kracht samen dan met de overtuigingskracht van argumenten. (Wat dat betreft verschilt de kleuterwereld niet van die van volwassenen.)

Kinderen moeten tot op zekere hoogte hun gang kunnen gaan. Maar de leerkracht moet in de gaten houden hoe de interactie verloopt. Op momenten dat er iets mis gaat, is het belangrijk dat de leerkracht de kleuters helpt hun argumenten en wensen op een rijtje te zetten om op grond daarvan tot een rechtvaardige beslissing te komen.

Daarnaast verdienen geslaagde overleg- en spelsituaties, waarin alle kinderen hun eigen inbreng kunnen hebben, een positieve waardering. In de nabespreking in de kring kan de leerkracht er de aandacht op vestigen, dat een groepje kinderen goed naar elkaar heeft geluisterd en, mede daardoor, fijn heeft gespeeld. Ook kunnen de kleuters zelf terugkijken en daardoor reflecteren op het interactieproces waar ze zelf een rol in speelden.

De kring

Veel leerkrachten in het kleuteronderwijs zullen beweren dat juist in de kring kinderen naar elkaar leren luisteren. Maar het is de vraag of er dikwijls sprake is van een echte communicatie tussen de kinderen onderling.

De ochtendkring

De ochtendkring lijkt bij uitstek uit te nodigen

groep 1
Remie

tot minder intensief luisteren. De kinderen die een beurt krijgen, praten doorgaans uitsluitend tegen de leerkracht. Die reageert altijd positief, ook als de verhalen al bekend zijn of onbegrijpelijk omdat de context ontbreekt of omdat het kind onverstaanbaar spreekt. Zeker als ieder kind aan de beurt moet komen (en veel leerkrachten vinden dat essentieel), dan duurt de kring soms wel meer dan een half uur. Zo lang intensief luistergedrag eisen is onredelijk. De spanningsboog van kleuters is vrij kort. Tien minuten is al heel wat (voor volwassenen ook, trouwens). Tegelijkertijd is het een oneigenlijk gebruik van de kring. Je zou bijna zeggen, dat je de kleuters ermee afleert goed te luisteren. Het kind dat iets vertelt, ervaart de andere kinderen in de groep eerder als belemmerend. Spreekdurf in de grote groep stimuleren is een fraaie doelstelling, maar daarvoor is aandacht van die grote groep een eerste vereiste. Een bedeesd kind dat moet spreken in een onwelwillende, luister-moede groep, terwijl de leerkracht de anderen tot luisteren maant, zal de eigen bijdrage gemakkelijk als negatief en oninteressant ervaren.

Een korte, krachtige kring, waarin steeds een paar kinderen een beurt krijgen, aan het begin van de ochtend, na het melkdrinken en aan het begin van de middag bijvoorbeeld, zal het spreken én luisteren stimuleren.

De verhalen die een kind toch echt kwijt moet, kan het voor school, tussendoor en onder het melkdrinken tegen de leerkracht vertellen. Die heeft dan de tijd en rust in te gaan op de mededeling. Daardoor is de interactiesituatie realistischer.

Zoals uit het bovenstaande al duidelijk is, is de betrokkenheid bij het onderwerp en elkaar nauwelijks te verwachten in een groep van twintig kinderen of meer. Als een kleuter te lang moet wachten voor hij of zij het eigen verhaal kwijt kan, verdwijnt de wil te vertellen en de interesse voor vertelsels van anderen.

De vorm

Meestal gaan leerkrachten en kinderen hoogstens in op de inhoud van het vertelde. Toch verdient ook de vorm, de vertelwijze, aandacht als de leerkracht het ontwikkelen van spreekvaardigheid serieus neemt als een van de gespreksdoelen. Al luisterend naar anderen ervaren kinderen hoe ze geboeid kunnen raken door iemands vertelstijl of hoe een op zich aardig verhaal tenonder gaat

in gehakkel en gebroddel. Spreken in een groep vraagt altijd een zekere publieksgerichtheid. Het kind moet zich af leren vragen welke ervaringen voor anderen interessant kunnen zijn om te horen, welke informatie ze dan moeten geven. 'Roosje was uit het raam gevallen.' 'O ja? Was het hoog?' 'Ja.' 'En kwam de dokter toen?' 'Nee.' 'Was ze dan niet ziek?' 'Nee, ze liep gewoon weg. Mama zegt dat ze altijd op haar pootjes terecht komt.'

Het is voor kleuters moeilijk zich te verplaatsen in anderen; de leerkracht kan ze daarbij helpen door de nodige extra informatie te geven én door erop te wijzen dat de andere kleuters niet weten wie Roosje is.

Als de vertelstijl aanslaat, ook bij een magere inhoud, is het aan de leerkracht zo'n ervaring voor kleuters expliciet te maken door eens te vragen waarom iedereen altijd zo goed luistert als bijvoorbeeld Mariska vertelt.

Een andere beschouwende mogelijkheid is, de kinderen die dat willen een grap te laten vertellen. De anderen beoordelen welke grap het leukste was en wie een grap het best vertelde. In het begin zullen deze twee samenvallen, maar na verloop van tijd gaan de kleuters ook op de vertelvorm letten.

Een kind dat lekker vertelt mag daar ook best om geprezen worden. Dan hebben de minder succesvolle sprekers tenminste een voorbeeld om zich aan te spiegelen.

Het leergesprek

Ook in een leergesprek wordt van kinderen verwacht dat ze luisteren. Het streven van de leerkracht 'zoveel mogelijk uit de kinderen te laten komen' heeft tot gevolg, dat de groep vaak moet luisteren naar bijdragen die niet terzake zijn of onjuist. Als een kleuter wél het antwoord op een vraag weet, maar, gezien de groepsgrootte, weinig kans heeft op een beurt, dan zijn de omstandigheden rijp voor aandachtstrekkerij, gezucht bij een fout antwoord van een ander, het ikke-geroep of roepen voor de beurt. En als de leerkracht daar niet op reageert, is de kans groot dat het kind interesse verliest en zich met andere dingen, andere kinderen, gaat bezighouden. Ook dat heeft weer sfeer-bedervende orde-opmerkingen tot gevolg. Bovendien zijn het vaak dezelfde die alles al weten. De anderen zitten er maar bij, zonder dat hun vragen of verwondering echt aan bod

komen.

Kleuters zitten in de situatie, dat ze elkaars bijdragen serieus moeten nemen, maar dat uiteindelijk alleen wáár is wat de leerkracht zegt.

Het zorgvuldig kiezen van een gespreksonderwerp alleen (en niet: 'de crocus' omdat het weer februari is) is niet voldoende. Als het gesprek volgt op een gezamenlijke beleving is de kans groter dat ieder wat te vertellen heeft. Dus: eerst op het kermisterrein gaan kijken hoe de attracties worden opgebouwd, daarna erover praten. Veel visueel materiaal en een goede stimulerende vraagstelling zijn natuurlijk ook voorwaarden om de aandacht van de kleuters vast te houden.

Organisatie

Maar de belangrijkste oorzaak van het vaak moeilijke verloop van kring- en leergesprekken zit hem, zoals hierboven al enigszins aangegeven, in de groepsgrootte. Soms lijkt het erop, dat kleuters al worden voorbereid op het merendeels klassikale onderwijs dat begint zodra kinderen leren lezen en doorloopt tot het einde van de basisschool.

Het sociale aspect van met de hele groep in de kring zitten lijkt de zorg voor de inbreng van kleuters te verdringen. Dat is ten onrechte. Interactie, het verwoorden van ervaringen, het betrokken zijn bij een onderwerp, liggen aan de basis van goed taalonderwijs. Pas als kring- en leergesprekken plaatsvinden in groepjes van ongeveer

acht kleuters, dan krijgen ze allemaal de gelegenheid echt aan het woord te komen en te reageren op wat een ander vertelt. Niet alleen de bijdehante oudsten, maar ook de nieuwsgierige middelsten en de bedeesde jongsten, en alle mogelijke combinaties daar tussenin. De stillere kinderen zullen gemakkelijker loskomen als de leerkracht erop let hen in groepjes te zetten waarin niemand hen overschreeuwt of aftroeft. Ook bij voorlezen en vertellen kunnen kinderen in een kleinere groep zich directer betrokken voelen. In ieder geval kunnen ze de plaatjes beter zien.

Aan het slot van dit artikel over luisteren moet nog opgemerkt worden dat luisteren lang niet altijd een reactie vraagt. Zwijgen kan samengaan met uiterst intensief luisteren.

Een verantwoorde begeleiding van het luisteronderwijs in de kleuterschool moet consequenties hebben voor de benadering van kinderen in de eerste klas en later. Vaak ziet de kleuterleid(st)er haar/zijn ex-kleuters na een half jaar terug als een gedisciplineerd groepje zwoegers, dat de betrokkenheid en zelfstandigheid uit hun kleuterperiode razendsnel verloren blijkt te zijn.

Als de doorgaande ontwikkelingslijn van kleuter tot twaalfjarige in de basisschool geen loze kreet is, dan zullen de leerkrachten zich goed moeten realiseren hoe het luisteronderwijs in de klassen 1 tot en met 6 voort kan bouwen op de basis, die (op bovenstaande wijze) in de kleuterschool is gelegd.